

Trendverslag Burgerschap

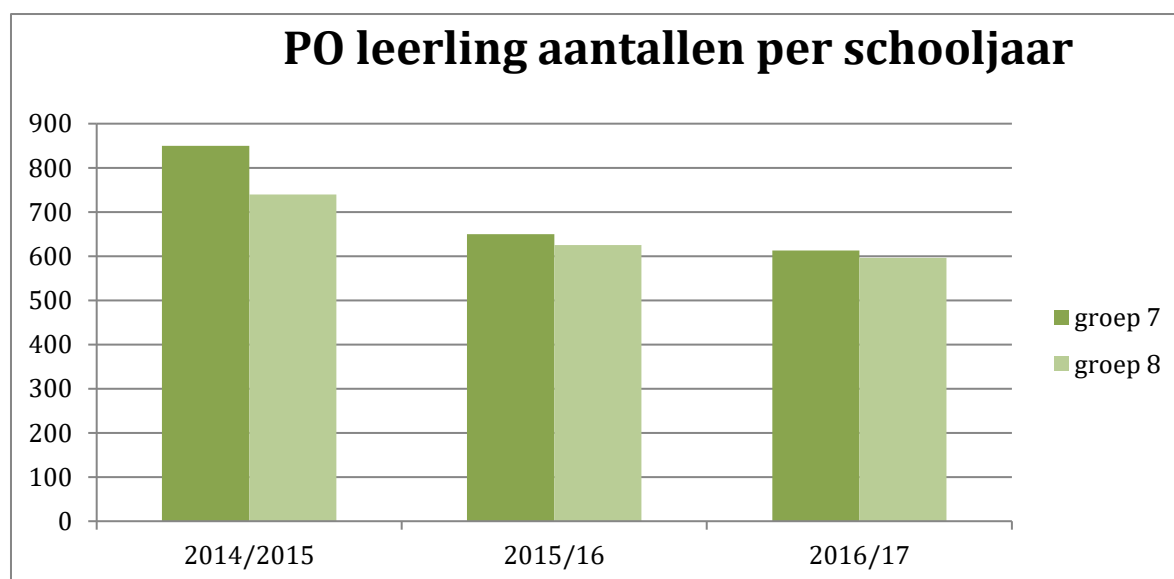
Februari 2018

Inleiding

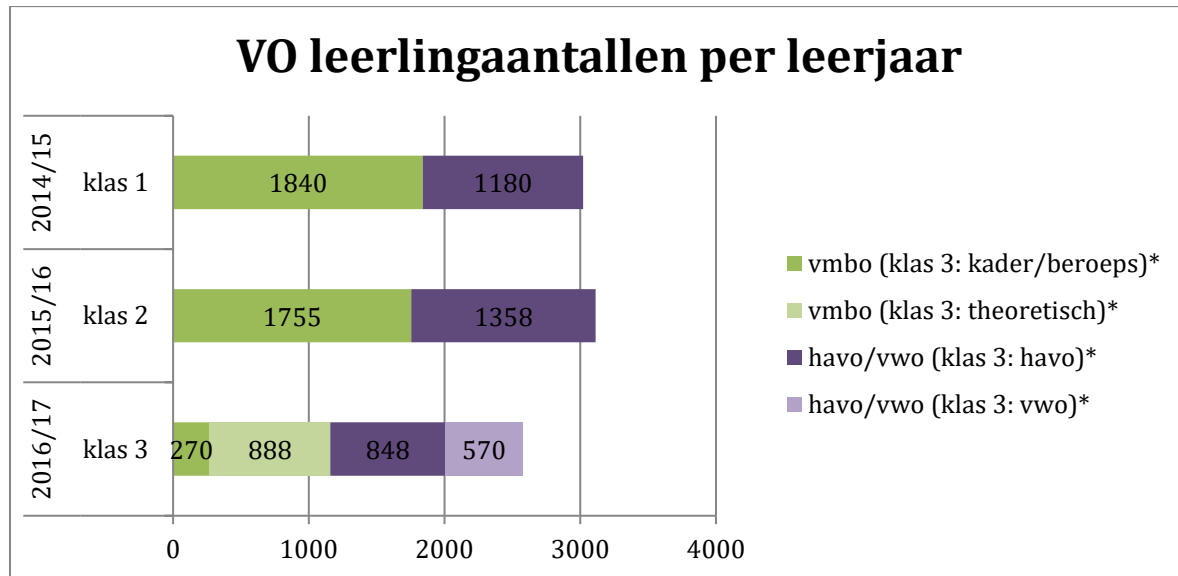
In 2015 is de Universiteit van Amsterdam, in opdracht van de Alliantie Burgerschap, gestart met de meting Burgerschap op school. In 2016 is de tweede meting uitgevoerd en in 2017 de derde meting.

Het onderzoek vindt plaats bij 45 scholen, waarvan 20 scholen voor primair onderwijs en 25 scholen voor voortgezet onderwijs. Hieronder vallen tevens 1 SBO school (speciaal Basisonderwijs) -valt onder PO- en 2 SO (speciaal onderwijs scholen: clusterscholen basisschoolleeftijd) en VSO (voortgezet speciaal onderwijs: clusterscholen voortgezet onderwijs). Daarnaast zijn bij 55 scholen schoolkenmerken-gegevens opgehaald (schooljaar 2015/16), waarvan 29 PO en 26 VO (waaronder 1 SBO school en 4 SO scholen).

In 2017 hebben niet alle scholen meegedaan met het onderzoek. Dit om uiteenlopende redenen. Voor de derde meting heeft de gegevensverzameling plaatsgevonden op 35 scholen, waaronder 17 po scholen, 16 vo scholen en 2 scholen voor speciaal onderwijs (1 sbo; 1 so). In totaal gaat het om 1208 leerlingen po en 2576 leerlingen vo. Daarnaast hebben docenten gescoord wat hun beeld is van het gedrag van leerlingen met betrekking tot burgerschap. Het gaat dan om 530 leerlingen po en 960 leerlingen uit het vo.

Figuur 1 Overzicht deelnemende leerlingen voor po.

Figuur 2 Overzicht deelnemende leerlingen voor vo.

Na zowel de tweede als de derde meting zijn reflectiegesprekken gevoerd met de deelnemende scholen. De gesprekken zijn uitgevoerd door onderwijsadviseurs van CED Groep en KPC Groep. Het doel van de gesprekken is enerzijds de scholen te ondersteunen bij het interpreteren van de uitkomsten van de eigen meting en anderzijds voor de Alliantie Burgerschap, om een beeld te krijgen van wat de scholen in de praktijk doen met de uitkomsten van de meting.

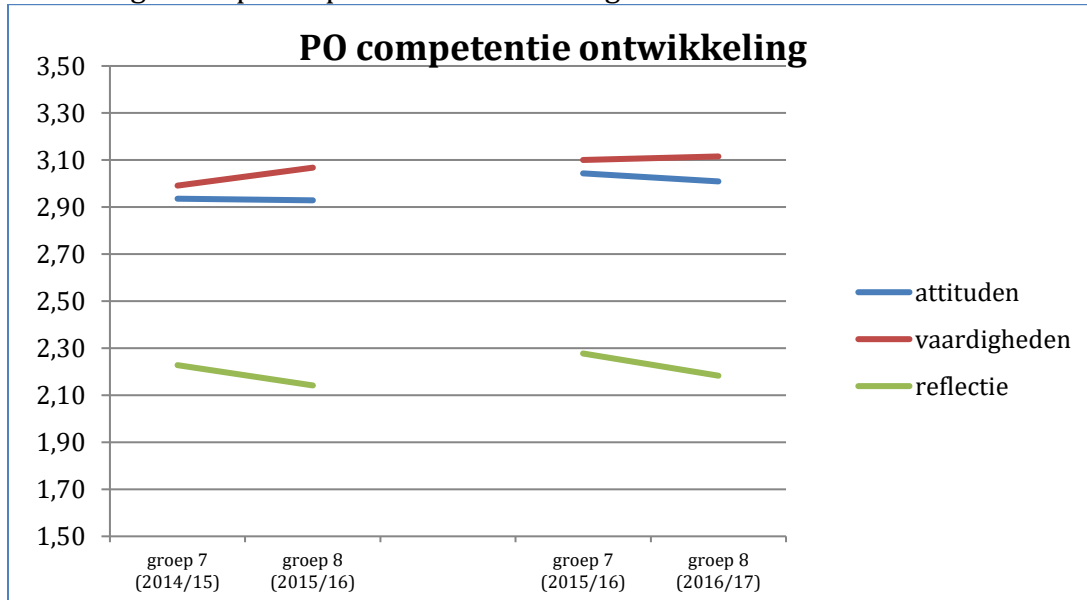
In de periode oktober-november-december 2017 is met 30 scholen een reflectiegesprek gevoerd, alleen of met meerdere scholen tegelijk. In januari en februari 2018 volgen nog zeven reflectiegesprekken die wegens omstandigheden zijn verzet. De overige scholen hadden geen behoefte aan een gesprek, merendeels om reden dat zij niet hebben deelgenomen aan de derde meting.

De conclusies en opmerkingen in dit verslag komen voort uit de reflectiegesprekken. Het verslag is een van de producten opgeleverd uit de subsidie voor de Alliantie Burgerschap, toegekend door het Ministerie van OCW voor de periode januari tot en met december 2017.

Algemene conclusies derde meting burgerschap

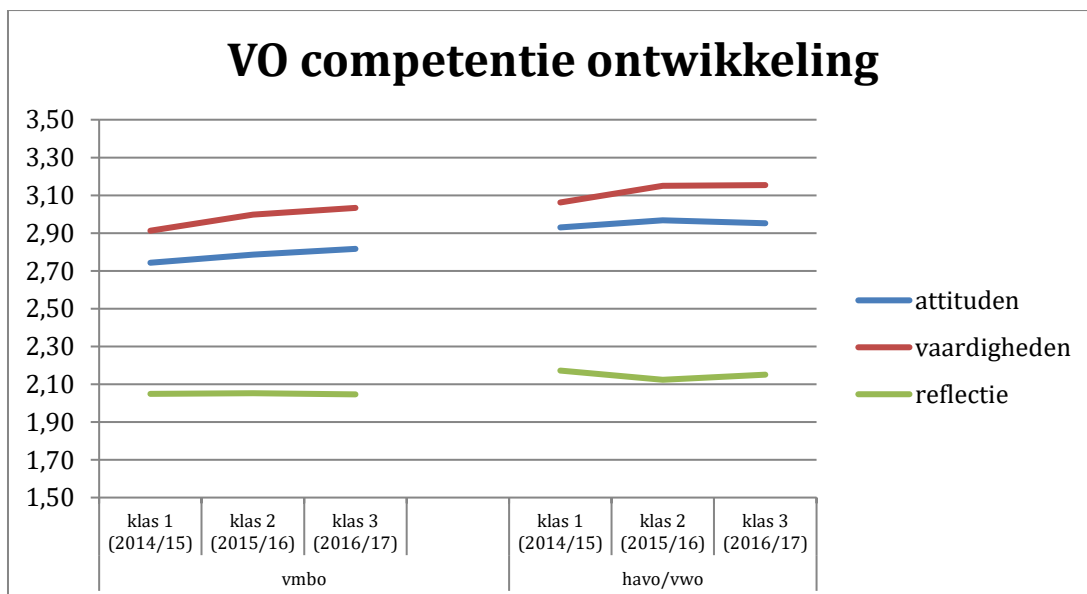
De Burgerschapsmeting meet op 4 gebieden de kennis, vaardigheden, attitude en reflectie van leerlingen. De gebieden zijn: 'Democratisch handelen', 'Maatschappelijk verantwoord handelen', 'Omgaan met conflicten' en 'Omgaan met verschillen'. Daarnaast meet het onderzoek het gedrag van leerlingen, op basis van scores toegekend

door leerkrachten. De drie metingen laten kleine, maar belangrijke ontwikkelingen zien in de burgerschapscompetenties van leerlingen.

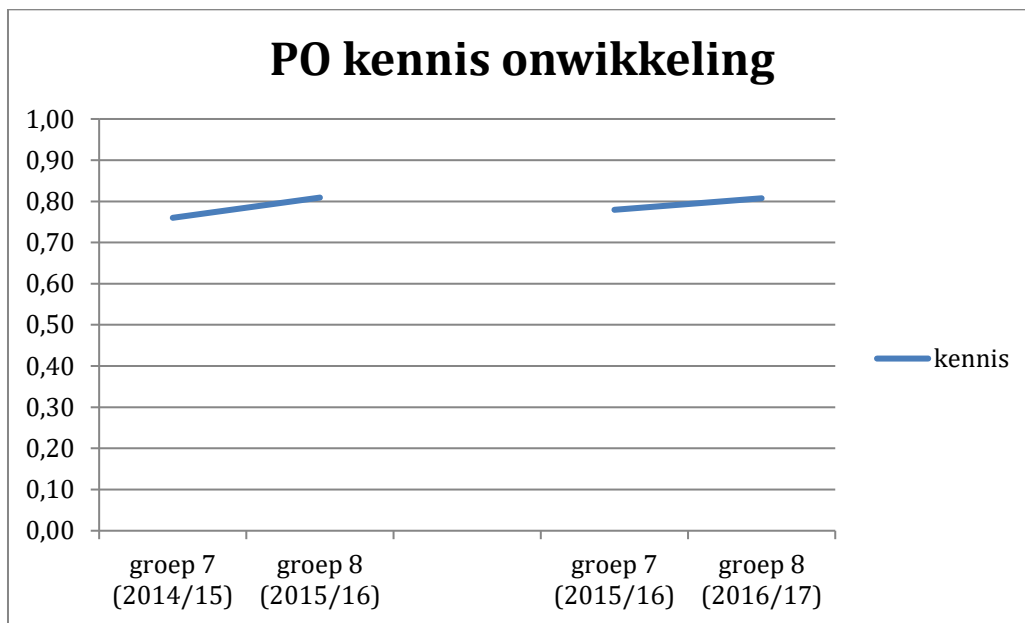
Figuur 3 Ontwikkeling van leerlingen PO over de jaren

In figuur 3 is de ontwikkeling van de leerlingen uit het po op attitude, vaardigheden en reflectie over de jaren 2015-2016 en 2016-2017 in beeld gebracht. Groep 7 betreft dezelfde leerlingen als groep 8, maar dan een jaar later. Voor de leerlingen vo geldt hetzelfde. We volgen dezelfde groep leerlingen over de jaren.

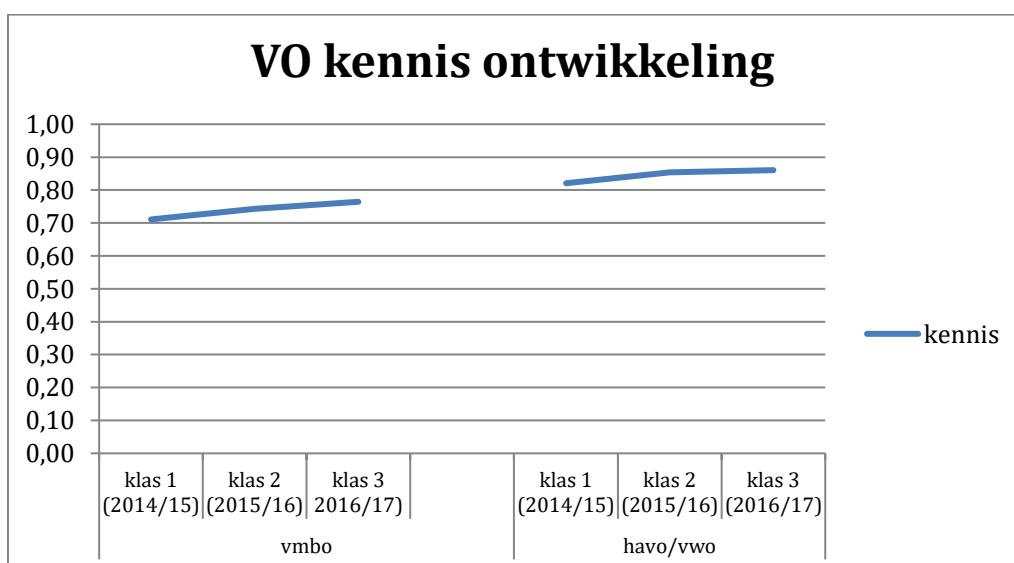

Figuur 4 Ontwikkeling van leerlingen VO over de jaren

We zien een aantal te verwachten uitkomsten (figuur 3 en 4). Zo scoren leerlingen in het voortgezet onderwijs hoger op kennis dan de leerlingen in het basisonderwijs. Het gaat hier met name om havo/vwo leerlingen. Bovendien zien we dat leerlingen op havo/vwo hoger scoren op de competenties dan leerlingen in het vmbo.

Figuur 5 Kennisontwikkeling leerlingen po

Figuur 6 Kennisontwikkeling leerlingen vo

Een aantal uitkomsten valt op. Zo scoren leerlingen in het basisonderwijs hoger op attituden, vaardigheden en reflectie dan de leerlingen in het voortgezet onderwijs. Binnen het basisonderwijs is op vaardigheden een positieve ontwikkeling te zien. Attitude blijft vrijwel gelijk, maar reflectie laat een negatieve ontwikkeling zien. Wel scoren de leerlingen van groep 7 in 2016 op alle onderdelen significant hoger dan de leerlingen van groep 7 in 2015.

Voor het voortgezet onderwijs is de ontwikkeling niet op alle competenties even duidelijk. Er is ontwikkeling te zien op de attituden van de leerlingen, met name de eerste leerjaren van het vmbo. Op de onderdelen vaardigheden en reflectie zien we in het voortgezet onderwijs nauwelijks verschillen over de jaren. De resultaten laten daarnaast zien dat meisjes op alle gebieden hoger scoren dan jongens.

Uit de gesprekken

Algemene opmerkingen

Net als in 2016 geven scholen ook in deze ronde aan, de reflectiegesprekken als zinvol te ervaren. Door in gesprek te gaan met een extern persoon van de Alliantie Burgerschap wordt betekenis gegeven aan de resultaten van de Burgerschapsmeting. Het helpt de scholen bij het interpreteren en om inzicht te krijgen in mogelijke oorzaken van de scores. Daarbij ervaren scholen het als prettig dat ze tijdens het gesprek een inkijkje krijgen in de stand van zaken op andere scholen of in hoe andere scholen aan burgerschap invulling geven. Wanneer scholen zien dat ze goede resultaten behalen, geeft hen dit een boost en de motivatie om door te gaan. Het samen interpreteren van de resultaten en deze in het juiste perspectief zetten, is waardevol bij het vinden van oorzaken en verklaringen en bij het trekken van de juiste conclusies. Ook werd er samen gekeken naar concrete handvatten waar de scholen mee verder konden.

Vaste onderdelen in de gesprekken zijn geweest:

- Herken je de uitkomsten van de Burgerschapsmeting van je school?
- Wat doe je op het gebied van burgerschap op school?
- Welke verbeterpunten heb je naar aanleiding van dit rapport?
- Welke belemmeringen zijn er?
- Welke behoeften/vragen heb je ten aanzien van burgerschap?

Herkennen de scholen zich in de uitkomsten van de Burgerschapsmeting?

In de meting Burgerschap scoren de leerlingen zichzelf op kennis, vaardigheden, attitude en reflectie in de vier gebieden: 'Democratisch handelen', 'Maatschappelijk verantwoord handelen', 'Omgaan met conflicten' en 'Omgaan met verschillen'. Daarnaast scoren docenten op het gedrag van leerlingen (hoe zij het gedrag van de leerlingen zien).

Bij de leerlingenmeting herkent het merendeel van de scholen de resultaten van de derde meting. Dit geldt zeker wanneer er boven het gemiddelde wordt gescoord. Bij minder goede uitkomsten worden vaker vraagtekens gezet. Het lijkt dat scholen een positiever beeld van zichzelf hebben, dan de werkelijkheid is. Interessant is dan te zoeken naar de oorzaken en verklaringen van de tegenvallende scores.

De resultaten waarbij docenten het gedrag van leerlingen scoren, zijn voor de scholen niet altijd herkenbaar. Opvallend is dat bij meer dan de helft van de scholen de docenten het gedrag van leerlingen positiever scoren dan de leerlingen zichzelf scoren op de vier gebieden van burgerschap. Hier vinden scholen niet altijd een verklaring voor. Volgens scholen speelt mee dat docenten het gedrag van de leerlingen scoren op basis van wat ze zien in de school. Terwijl de leerlingen zichzelf scoren op basis van hun handelen binnen de school, in de wijk en thuis. Als leerlingen op school goed burgerschapsgedrag laten zien, wil dat niet altijd zeggen dat ze ditzelfde gedrag buiten de school laten zien. Daarnaast kwam in bijna een kwart van de gesprekken naar voren dat de docententeams vanuit een positieve benadering naar het gedrag van hun leerlingen kijken en hun aandacht weghalen van het negatieve gedrag. Deze aangeleerde benaderingswijze zagen scholen als een mogelijke verklaring dat hun docenten de leerlingen misschien niet kritisch genoeg hadden gescoord.

Beide verklaringen zijn aanleiding voor de scholen om het gesprek te voeren met het docententeam en met de leerlingen over de verschillen in uitkomsten van de docenten en van de leerlingen. Wat zijn hier op school de oorzaken van en wat betekent dit voor het onderwijs?

Een klein deel van de scholen geeft aan dat de ad-random gekozen leerlingen niet model kunnen staan voor het groepsbeeld, wat ook een verklaring kan zijn voor het gevonden verschil.

Ontwikkelingen ten opzichte van 2016

Het merendeel van de scholen ervaart zelf een positieve ontwikkeling als ze kijken vanaf de start van het traject tot waar ze nu staan. Veel scholen gebruikten de eerste meting als beginsituatie, waarna ze hebben geïnvesteerd in burgerschap, onder andere door het invoeren van concrete interventies en activiteiten gekoppeld aan burgerschap. Deze investering is bij een groot deel van de scholen duidelijk terug te zien in een betere score in de derde meting. De activiteiten die scholen ondernemen lijken positief bij te dragen aan de ontwikkeling van de burgerschapscompetenties bij leerlingen. Zeker wanneer gekeken wordt naar de groep leerlingen in het VO die drie jaar achtereen is gevolgd. Deze groep leerlingen scoren over het algemeen elk jaar een stukje hoger op de burgerschapscompetenties.

Bij een enkele school is op enkele gebieden een licht dalende lijn te zien ten opzichte van de eerste twee metingen. Wat opvalt is dat dit vaak de scholen zijn, die aangeven dat zij de laatste tijd burgerschap niet meer hoog op de agenda hebben staan. Reden is meestal niet dat burgerschap niet belangrijk gevonden wordt, maar vanwege dalende opbrengsten bij de vakken rekenen en taal. De scholen hebben de focus het afgelopen

jaar gelegd op het verbeteren van de taal- en rekenopbrengsten, waardoor burgerschap minder prioriteit kreeg. Geconcludeerd kan worden, dat wanneer er niet bewust gewerkt wordt aan burgerschap, scholen dit terugzien in een lagere score op de burgerschapscompetenties van hun leerlingen.

Welke interventies hebben scholen gedaan?

De scholen die goed scoren in het onderzoek, zijn over het algemeen de scholen die burgerschap hoog op de agenda hebben staan. Het zijn de scholen die burgerschap bewust een plek in het curriculum hebben gegeven en die er teambreed aandacht aan besteden.

Deze scholen ondernemen veel activiteiten op het gebied van burgerschap en werken met schoolbrede programma's als De Vreedzame school. Voorbeelden van interventies die deze scholen inzetten zijn rollenspellen, het structureel voeren van kindgesprekken, werken met peer-mediators, het voeren van een leerlingenraad, het houden van leerlingenverkiezingen, planmatig aandacht besteden aan sociale vaardigheden, maatschappelijke stages, bezoek aan moskeeën, uitwisselingstrajecten en structureel de dialoog stimuleren over maatschappelijke en sociale dilemma's. Daarnaast zijn er binnen het primair onderwijs scholen die bewust samenwerken met partners uit de omgeving en scholen die veel aandacht besteden aan ouderbetrokkenheid en –participatie. Eén school werkt bijvoorbeeld met een integraal wijkplan. Een andere school werkt mee aan het invoeren van De Vreedzame wijk. En nog een andere basisschool heeft ouder-kind gesprekken ingevoerd, waarbij de rapporten van de leerling niet meer alleen met ouders besproken worden maar juist met de leerling erbij.

Scholen die hoog scoren in de meting, geven aan dat het van belang is dat in school burgerschap voortdurend onder de aandacht blijft. Het blijven prioriteren van burgerschap in de praktijk is belangrijk om de stijgende ontwikkelingslijn vast te houden. Succesvolle scholen werken vaak met een stuurgroep, bestaande uit een brede vertegenwoordiging uit de school. Niet enkel de enthousiaste docenten zijn betrokken, maar ook de minder gemotiveerde docenten. De stuurgroep heeft als taak om de verbinding tussen de missie, visie, doelen en de activiteiten rondom burgerschap inzichtelijk te maken en te documenteren. Daarnaast heeft burgerschap een plek op de agenda tijdens de overlegmomenten met het hele team, waarbij de verbinding tussen het beleid en de praktijk wordt besproken. De directie is nauw betrokken bij het onderwerp burgerschap, wat ook een belangrijke factor lijkt te zijn bij de scholen die hoger scoren in het onderzoek.

Wat zijn verbeterpunten?

Scholen geven aan lang niet altijd goed in beeld te hebben welke activiteiten rondom burgerschap ze aanbieden, vaak gebeuren de activiteiten ad hoc en incidenteel. Ongeveer een kwart van de scholen werkt gericht aan burgerschap op basis van visie en beleid. De metingen en de gesprekken stimuleren en helpen de scholen om beleidsmatiger, planmatiger of projectmatiger aan burgerschap te werken.

Net als bij de gesprekken naar aanleiding van de vorige meting is als belangrijk verbeterpunt genoemd: het verbinden en het brengen van samenhang in de ad-hoc activiteiten burgerschap. Vanuit missie en visie het beleid vormgeven en vervolgens van daaruit in samenhang gerichte activiteiten aanbieden in school. Zo kan doelgericht worden gewerkt aan de verschillende onderdelen van burgerschap.

Daarbij moet wel benoemd worden dat wanneer scholen op papier burgerschap goed vorm hebben gegeven, dit geen garantie is voor succes in de praktijk. Hier werkelijk iets mee doen, waaronder het gesprek aangaan met de leerlingen en binnen het team, waarin men nadenkt over waarom activiteiten ondernomen worden en wat dit betekent voor de individuele leerling, is van cruciaal belang.

Naar aanleiding van de resultaten van de derde meting valt het op dat leerlingen in het PO en VO op de component reflectie laag scoren. In de helft van de gesprekken werd aangegeven dat de activiteiten die ze ondernemen meer verbonden moeten worden aan het 'waarom' daarvan. Hiermee bedoelen scholen dat er veel activiteiten ondernomen worden, maar de leerlingen eigenlijk niet weten waarom ze dit doen. Scholen zien het belang in van de dialoog aangaan na bijvoorbeeld een moskeebezoek. Hierdoor leren leerlingen nadenken en reflecteren op de betekenis van de activiteit voor zichzelf en hun omgeving. Op deze manier willen de scholen gericht werken aan het reflectievermogen van de leerlingen.

Burgerschap is een taak van iedereen binnen de school, deze mening wordt gedeeld in alle gesprekken. Er ligt echter nog een uitdaging in het versterken van de gezamenlijke verantwoordelijkheid onder docenten. Een groot deel van de scholen loopt er tegenaan dat burgerschap blijft hangen bij enkele betrokken docenten en nog niet opgepakt wordt door het hele team. In scholen waarbij men wel met het hele team werkt aan burgerschap, valt een aantal aspecten op. De scholen:

- werken met een stuurgroep, bestaande uit een brede vertegenwoordiging uit de school;
- voeren burgerschap met regelmaat op als agendapunt bij de teamvergaderingen;
- maken burgerschap onderdeel van het curriculum;
- ondernemen activiteiten vanuit een visie op burgerschap, waarbij doelen gesteld worden.
- Stimuleren samenwerking tussen de onder-, midden-, en bovenbouw.

Wat zijn belemmeringen?

Een belangrijke belemmering bij burgerschapsvorming is het spanningsveld dat scholen ervaren tussen de thuis-, straat- en de schoolcultuur. Wanneer leerlingen thuis andere waarden en normen meekrijgen dan die op school gestimuleerd worden, komen leerlingen in een tweestrijd terecht. Waar moeten ze aan voldoen? Wat wordt er van ze verwacht? Wanneer doen ze het goed? Deze scholen zoeken naar een juiste manier om verbindingen te leggen met ouders omtrent het onderwerp burgerschap. Zo gaf een school het volgende voorbeeld: een leerling ging met school een moskee bezoeken. De volgende dag stonden er boze ouders op de stoep, die het hier niet mee eens waren.

Scholen vragen zich af hoe zij kunnen anticiperen op een dominante meningsvorming van ouders, wat zijn weerslag heeft op de kinderen.

In het voortgezet onderwijs valt op dat activiteiten op het gebied van burgerschap vaak door mentoren met hun mentorgroep worden ondernomen. Tijdens de mentoruren is er naar eigen idee tijd om in dialoog te gaan met hun leerlingen over bijvoorbeeld maatschappelijke dilemma's en nieuwsberichten. Vakdocenten daarentegen lopen aan tegen het feit dat ze 50 minuten de tijd hebben voor hun les waarbij het behalen van het lesdoel prioriteit heeft. Zij vinden het veel lastiger om activiteiten rondom burgerschap vorm te geven binnen hun lessen. Dit blijkt voor scholen een aandachtspunt waar moeilijk een oplossing voor te vinden is.

Tijd wordt nog steeds als belemmerende factor genoemd. Ten opzichte van de vorige reflectiegesprekken is hierin nog niet veel veranderd. De school heeft veel taken en burgerschap schiet er daardoor nog wel eens bij in.

Enkele scholen hebben sinds de vorige meting niet veel aandacht aan burgerschap besteed. Door lage opbrengsten op andere domeinen zoals rekenen en taal, lag de prioriteit bij deze scholen niet op burgerschap. Ze geven wel aan dat burgerschap weer terug op de agenda moet.

Waar is behoefte aan?

Nog steeds ervaren scholen burgerschap als een grijs gebied. Wat is burgerschap precies? Wat hoort er wel en niet bij? Hoe kunnen wij planmatig invulling geven aan goed burgerschapsonderwijs? Het gevoel heerst nog dat iedereen het wiel aan het uitvinden is en eigen invulling geeft aan burgerschap. Scholen geven aan dat er behoefte is aan een duidelijk kader voor burgerschap op school. De wil is er om actief aandacht te besteden aan burgerschap. Maar over de invulling verschillen de meningen. Scholen zouden het fijn vinden als er op het gebied van burgerschap meer is vastgelegd door experts.

In een aantal gesprekken is de behoefte aan een doorlopende leerlijn van het basisonderwijs naar het voortgezet onderwijs ter sprake gekomen. De scholen willen verbinding maken met de andere onderwijssectoren in de buurt om samen de kracht van het burgerschapsonderwijs te vergroten. Ook zijn scholen op zoek naar verbinding met andere scholen en organisaties in de wijk.

Daarnaast is, vooral in het VO, een inventarisatie van programma's en school-brede interventies op het gebied van burgerschap wenselijk. Niet alle scholen hebben helder wat precies bij burgerschap hoort en zouden hier meer inzicht in willen krijgen.

Enkele scholen geven aan dat ze behoefte hebben aan samenhang tussen alle initiatieven rondom burgerschap. Hiermee bedoelen scholen dat er vanuit verschillende hoeken initiatieven zijn op het gebied van burgerschap, onder andere dit onderzoek, vanuit het samenwerkingsverband, SLO, kennisinstellingen en andere organisaties.

Een deel van de scholen vraagt zich af wat er met het meetinstrument gebeurt na de vierde meting volgend jaar. Scholen ervaren het meetinstrument als nuttig. Het maakt zichtbaar waar de school staat met betrekking tot burgerschap. Scholen geven aan het een gemis te vinden als dit instrument na de vierde meting niet meer te gebruiken is voor de scholen.

Conclusie

Na drie metingen en twee rondes reflectiegesprekken zijn de meeste scholen (waarmee een reflectiegesprek is gevoerd) bewuster bezig met hun burgerschapsonderwijs. Wanneer interventies en activiteiten gericht ondernomen worden, is er een positief resultaat zichtbaar.

Het effect van interventies en activiteiten kan echter nog sterk vergroot worden. Voor het merendeel van de scholen is het nu tijd om stappen te zetten en gericht te werken aan burgerschap op basis van visie en beleid en niet ad hoc en incidenteel. Dat vanuit missie en visie, het beleid vormgeven en vervolgens van daaruit in samenhang gerichte activiteiten aanbieden in school én het verbinden en het brengen van samenhang in de ad-hoc activiteiten burgerschap belangrijk is, is te zien aan de stijgende lijn van de resultaten van de scholen die dit daadwerkelijk doen.

Bij successcholen blijft burgerschap niet hangen bij enkele betrokken docenten, maar wordt dit opgepakt door het hele team. Deze scholen geven aan dat burgerschap binnen hun onderwijs prioriteit heeft, dat burgerschap onderdeel is van het curriculum, dat ze vanuit een visie op burgerschap activiteiten ondernemen waarbij doelen gesteld worden en dat er samengewerkt wordt tussen de onder-, midden-, en bovenbouw.

Duidelijk is, dat als er niet structureel aandacht is voor burgerschap op scholen, de leerlingenresultaten op kennis, vaardigheden en attitude, minder worden. Bij reflectie is al een dalende lijn zichtbaar. Reflectie vraagt daarom extra aandacht.

Het is van groot belang om te blijven investeren in burgerschap op de scholen. Het voeren van gesprekken over de voortgang, is daar een kleine, maar wezenlijke schakel in. Maar er is vooral behoefte aan ondersteuning bij het vormgeven van missie, visie, beleid, doelen en activiteiten, zodat burgerschap integraal onderdeel wordt van de school.

*Alliantie Burgerschap
Februari 2018*